

Стадник В. В., кандидат наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник НДЛ НЦ СВ Академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ОФІЦЕРІВ

У статті на основі результатів емпіричного дослідження представлені узагальнення щодо ефективності стану військово-патріотичного виховання офіцерського складу військових частин Сухопутних військ Збройних Сил України.

В статье на основе результатов эмпирического исследования представлены выводы относительно эффективности состояния военно-патриотического воспитания офицерского состава воинских частей Сухопутных войск Вооруженных Сил Украины.

The article is presented generalizations of empirical research about the effectiveness officers' military-patriotic education of the military units of Ukraine Armed Forces.

Сучасний етап та перспективи розвитку Збройних Сил України висувають нагальну потребу комплексного підходу до вирішення питань, пов'язаних з їх функціонуванням в умовах повного переходу на професійну основу, пошуком балансу між вимогами до досягнення належного рівня боєготовності та забезпечення якісних показників особового складу. Одним із важливих чинників реалізації цих завдань є створення системи військово-патріотичного виховання (ВПВ) військовослужбовців на основах становлення національної свідомості, розвитку патріотичних якостей, формування готовності до захисту національних інтересів держави. Така система ВПВ має відповідати вимогам сьогодення та стати основою майбутніх професійних Збройних Сил України. Тому, одним з проблемних аспектів вдосконалення системи ВПВ офіцерського складу є обґрунтування методики оцінювання її ефективності в частинах (з'єднаннях) ЗС України.

У процесі організації та здійснення оцінювання системи ВПВ слід враховувати найважливіші тенденції, принципи розвитку всієї системи виховання у світі та в нашій державі, призначення ЗС України, основну мету військового виховання, завдання національного, загальнонародського й військового виховання, особливості та зміст військово-професійної підготовки в сучасних умовах.

Метою нашого дослідження є вивчення ставлення та оцінок об'єктів та суб'єктів ВПВ щодо якості та дієвості заходів ВПВ у військових частинах.

Основні завдання, які вирішувались полягають у виявленні недоліків, які існують

в процесі ВПВ та аналізі його реального стану для подальшого корегування та визначення найбільш ефективних заходів виховного процесу.

Опрацювавши підходи науковців щодо патріотичного виховання особистості у військово-професійній діяльності, провівши аналіз існуючих методик визначення його стану та керуючись результатами нашого дослідження, ми визначили сучасний стан, основні проблеми і тенденції патріотичного виховання в офіцерському середовищі. З цією метою нами було досліджено сформований стан патріотичних почуттів, ставлення до військово-патріотичної роботи та чинники, що впливають на її ефективність у військових частинах (з'єднаннях).

Респондентам була запропонована анкета для аналізу та оцінювання сучасного стану і проблем ВПВ у військовій частині, визначення проблем його організації та напрямів подальшого удосконалення.

Для дослідження було залучено 125 офіцерів, які проходять службу на різних посадах в підрозділах Сухопутних військ Збройних Сил України.

Аналіз кількісного і якісного складу опитуваних, їх військовий досвід, обсяг охоплення дослідженнями основних родів військ, їх територіальне розташування, характер, зміст і специфіка діяльності військових частин і підрозділів дають підставу стверджувати, що вибіркова сукупність є репрезентативною для генеральної сукупності та має достатню валідність і надійність.

Однією із вагомих характеристик що характеризує стан ВПВ у військовій частині є рівень задоволеності ним тих, хто його

організовує та безпосередньо здійснює педагогічний вплив у процесі виховання. Для його оцінювання із врахуванням специфіки нашого дослідження нами був обраний метод індивідуальної експертної оцінки [1].

Респондентам було запропоновано визначити ступінь необхідності підвищення ефективності ВПВ в полку, бригаді. За результатами дослідження визначався індекс задоволеності рівнем ВПВ за формулою:

$$I = \frac{A + 0,5B + 0C - 0,5D - E}{N},$$

де А – максимально задоволений рівнем ВПВ (відповідь “ні” на питання анкети);

В – задоволений (відповідь “скоріше ні ніж так”);

С – не визначився (відповідь “важко відповісти”);

Д – незадоволений рівнем ВПВ (відповідь “швидше так, ніж ні”);

Е – максимально незадоволений рівнем ВПВ (відповідь “так”);

N – загальна кількість респондентів.

За результатами дослідження можна зробити висновки, що індекс задоволеності рівнем ВПВ в офіцерського складу знаходиться на позначці -0,5. Що свідчить про те стан ВПВ перебуває у кризовому стані: загальний відсоток незадоволеності складає більш ніж 48%. При оцінці офіцерами загального рівня патріотизму за категоріями особового складу визнали, що у 28,8% офіцерів він знаходиться на низькому та дуже низькому рівні.

Серед проблемних питань, які найбільше впливають на ефективність патріотичного виховання військовослужбовців офіцерами визначено такі як:

економічні – недостатній рівень задоволення соціально-економічних потреб військовослужбовців;

організаційні – формальність у проведенні заходів без врахування інтересів військовослужбовців;

соціальні – суперечності у ставленні до культурної спадщини України;

суб’єктивні – не сприйняття патріотизму, як значущого особистісного утворення.

Під час інтерв’ю респонденти визначили такі недоліки в організації проведення заходів ВПВ: змістовний компонент заходів ВПВ недостатньо

пов’язаний з практичною діяльністю; невисокий рівень педагогічної майстерності і досвіду військової практики офіцерів; відсутність умов для індивідуальної роботи; низький рівень заходів ВПВ на рівні частин та підрозділів; відсутність мотивації у особового складу щодо активного прояву справжніх патріотичних почуттів.

Отже, можна зробити висновок, що задоволеність рівнем військово-патріотичної вихованості військовослужбовців залежить від умов, які їх оточують, тобто того соціального середовища, в якому вони знаходяться і яким чином це середовище впливає на розвиток їх потенціалу (професійного, особистісного, культурного тощо).

У нашому дослідженні ми визначили, що основною складовою готовності особистості до патріотичної діяльності є мотиваційний компонент, який нами було досліджено комплексно. Спочатку ми вивчили, які потреби “як внутрішній побудник активності людини”, “що дають поштовх для виникнення мотиву” [2, с. 50], задовольняються першою чергою офіцерами у своїй управлінській діяльності. За основу опитування ми взяли класифікацію і систему потреб А. Маслоу [3].

Серед основних потреб, які задовольняються у першу чергу у своїй діяльності респонденти виокремили такі як: набуття соціального статусу, самоутвердження, самооцінка, визнання, самореалізація. Це свідчить про те, що у першу чергу ними задовольняються потреби професійної, творчої реалізації. Найменший ранг отримали такі потреби як безпека та захищеність і владно-розпорядчі потреби, фізіологічний комфорт. Згідно з О.М. Леонтєвим, усвідомлені потреби створюють відповідний мотив. У зв’язку з цим, треба намагатися зрозуміти потреби військовослужбовців щодо їхньої професійної діяльності, їх структуру, виявити серед них домінуючі, недостатньо задоволені, з’ясувати їх причини та прищепити їм оптимальні способи їх задоволення і трансформувати у соціально позитивну патріотичну поведінку.

Для визначення основних патріотичних спрямованостей ми запропонували респондентам вибрати по 2-3 поняття як відповідь на питання: “що для вас означає поняття “патріотизм”?”

Більшість офіцерського складу розуміє його як поєднанням здатності віддати життя за батьківщину з турботою нації про кожного громадянина (відповідно 40% та 37,6% виборів).

При визначенні пріоритетних уявлень про патріотизм як суспільного соціально-психологічного явища перевага офіцерів віддається відчуттям причетності до минулого та сьогодення країни, натомість такому уявленню як любов до рідної мови значна увага не приділяється.

Виходячи із завдань дослідження, ми вважали за потрібне виявити основні професійні та патріотичні риси особистості військовослужбовця, які дозволяють створити модель суб'єкта військово-професійної діяльності для співставлення його з результатами теоретичного аналізу літератури зі вказаної проблеми. За основу розбудови такої моделі ми взяли сучасні підходи, що існують в педагогічній науці щодо визначення вихованості особистості, яка розуміється як рівень досягнутого нею емоційно-ціннісного розвитку. На нашу думку, специфіка військово-професійної діяльності зумовлює існування у свідомості військовослужбовців ЗС України двох тісно пов'язаних підсистем ідеалів і цінностей. Це, по-перше, таких, які мають загальнонаціональний та загальнолюдський характер. По-друге, тих, що зумовлені соціальним статусом військової служби як особливого виду державної служби, національно-історичними та бойовими традиціями українського народу та його ЗС, військовими ритуалами й символами, особливостями військово-професійної діяльності особового складу конкретних видів (родів) військ (сил).

Цінності військовослужбовців, як і громадян України в цілому, які мають безпосереднє відношення до ВПВ, можна класифікувати за підходом, запропонованим М.Й. Боришевським [4] із внесенням необхідних доповнень, виділяючи серед них вісім груп і розкриваючи найбільш суттєві. Такі як: моральні, громадянські, військово-професійні або діяльнісні, світоглядні, інтелектуальні, естетичні, екологічні, валеологічні.

У процесі ВПВ у військовослужбовців формується патріотична свідомість як результат відображення в їх свідомості "...атрибутів Вітчизни" та ЗС України, яка є

"сукупністю ціннісних елементів будь-якої форми суспільної свідомості" [5, с. 10-11]. Її ми розглядаємо як складну систему ідей та поглядів, патріотичних і бойових традицій та принципів поведінки, почуттів і настроїв народу України, соціальних груп та індивідів, які слугують ідеальними збуджувальними мотивами дій, спрямованих на громадянський розвиток особистості та захист Вітчизни. Сформованість патріотичної свідомості характеризує сутність особистісних перетворень у психіці військовослужбовця, які відбуваються у процесі ВПВ.

В інтегрованому вигляді патріотична свідомість особистості постає у сформованості моральних ставлень, які можна об'єднати у групи: ставлення до людей, ставлення до себе, ставлення до праці, ставлення до суспільства, морально-вольові якості [6]. Виходячи з цього переліку показників, шляхом аналізу анкет ми розробили модель ідеальної патріотично-вихованої особистості військовослужбовця. Цей портрет "ідеального" військовослужбовця-патріота може виступати як певний педагогічний орієнтир розбудови виховання у процесі військово-професійної діяльності. Ми вважаємо за можливе прагнути до відтворення морально-патріотичного ідеалу виховання військовика, навіть за сучасних несприятливих умов, керуючись специфікою військово-професійної діяльності, військовими ритуалами та символікою, бойовими традиціями, естетикою військового мистецтва, емоційно-оцінним сприйняттям як моральних цінностей, так і естетичних, і, перш за все, за допомогою оптимальної системи ВПВ військової частини (підрозділу).

Основною складовою анкети ми вважали розділ де нами були визначені двадцять вісім професійних і особистісних якостей, які, на нашу думку, формуються у військовослужбовців в процесі ВПВ. Вони були класифіковані за такими шістьма групами: морально-політичні, громадянські, військово-професійні, соціально-психологічні, психічні, фізичні. При здійсненні цієї класифікації ми враховували погляди В.С. Ільїна та А.М. Виршікова, які, зокрема, вважають, що для розробки системи характеристик кожного рівня доцільно виділити стрижневі властивості та

ті, що координуються стрижневими у відповідності за структурою готовності особистості до захисту Батьківщини [7, с. 36].

У структурі визначених нами якостей особистості перші три зазначені групи (морально-політичні, громадянські й військово-професійні) ми вважали пріоритетними. Безпосередньо в кожній з груп стрижневі якості особистості були розташовані в числі перших. Крім того, при обґрунтуванні ієрархії особистісних якостей ми користувалися традиційними поглядами фахівців щодо пріоритетності моральної вихованості у формуванні якостей особистості.

Офіцери, пріоритетними, відповідно до запропонованих груп, визначили такі якості:

1. Серед морально-політичних пріоритет отримали: переконаність у необхідності вселюдських моральних цінностей та патріотизм як любов до України, її Збройних Сил, прагнення практичними справами їх зміцнювати.

2. Серед групи громадянських якостей – національна і громадянська свідомість і самосвідомість, як наявність системи відповідних уявлень і понять та вірність громадянському і військовому обов'язку.

3. Серед групи військово-професійних якостей – переконаність у необхідності вдосконалення військово-професійних якостей, дисциплінованість, мужність та любов до військової справи, бойової техніки і зброї.

4. У соціально-психологічних якостях пріоритет, на думку респондентів-офіцерів мають повага до командирів, військова товарицькість та повага до честі і гідності товаришів по службі і кожної людини.

5. Основою психічних якостей є емоційно-вольова готовність до захисту Батьківщини.

6. Серед фізичних якостей пріоритет віддається переконаності у необхідності удосконалення фізичного розвитку та розвиток загальних фізичних якостей (сили, швидкості, витривалості).

Анкетування показало недостатній рівень розуміння військовослужбовцями важливості сформованості життєвих ідеалів. Проте наявність таких ідеалів і готовність людини прагнути до них є важливою передумовою патріотичного виховання. Умови та зміст військово-професійної

діяльності, проведення занять у системі професійної, командирської, а особливо гуманітарної підготовки якраз і спрямовані на те, щоб сформувавши такий ідеал, озброїти військовослужбовця ідейно, відкрити образ для наслідування.

Досить цікавими для розуміння ставлення військовослужбовців до військово-патріотичної роботи у військових частинах (підрозділах), а також для визначення пріоритетних напрямків її проведення є аналіз відповідей респондентів на запитання “Які заходи, на Вашу думку, найефективніші для формування патріотизму?”. Серед пріоритетних заходів офіцерами було відзначено – участь у військових ритуалах, підтриманні та зміцненні військових традицій, вивчення української мови, історії української держави, історії українського війська та проведення інтенсивної бойової підготовки.

Як бачимо тільки тісне поєднання військово-професійної діяльності з заходами патріотичного виховання будуть сприйматися найбільш позитивно, а отже, і досягати найкращих результатів.

Результати емпіричного дослідження підтверджують наші припущення про те, що ефективність ВПВ знаходиться на низькому рівні. Переважно маємо формальний підхід до проведення військово-патріотичних заходів, який не сприймається, а, навпаки, призводить до поглиблення кризи патріотизму, як суспільного феномену. Необхідним є переорієнтація з проведення систематичних заходів ВПВ на формування у військових частинах (підрозділах) формувального військово-патріотичного середовища, на основі ідеалів і цінностей військовослужбовців та щільно пов'язаного з їх військово-професійною повсякденною діяльністю.

Проведений аналіз особливостей ВПВ військовослужбовців дає можливість зробити такі висновки:

1. Ефективність роботи офіцерського складу у виховній роботі з солдатами і сержантами багато в чому залежить від знання і реалізації відповідних теоретичних і прикладних розробок вітчизняної військової психології і педагогіки, врахування особливостей і можливості виховних систем конкретної військової частини і підрозділу. Однією з головних умов ефективного ВПВ є оволодіння суб'єктами виховання

Питання педагогіки

технологіями його проведення, використання при цьому елементів творчості, позитивної емоційної забарвленості та орієнтації на якісне виконання особовим складом військового обов'язку.

2. Проведений аналіз емпіричного дослідження стану ВПВ військовослужбовців військової служби за контрактом дозволив визначити, що стан ВПВ перебуває у кризовому стані: загальний відносний показник незадоволеності складає більш ніж 48%. Основними недоліками у сучасному стані ВПВ військовослужбовців визначено: формальність проведення заходів без врахування інтересів військовослужбовців, дуже великий відрив між тим, що подають на заняттях, і тим, що дійсно є у повсякденному житті; недостатня інформованість щодо сучасних проблем держави; відсутність можливості відвідувати міські патріотичні культурні заходи та заклади культури; абсолютна відсутність

творчих завдань та творчої спрямованості; залучення до заходів, не пов'язаних з навчально-бойовою діяльністю.

3. Ефективність методики оцінювання системи ВПВ буде залежати, насамперед, від ефективного використання таких методів збору та обробки інформації: обсерваційних методів (спостереження і самоспостереження); аналіз результатів діяльності; експерименту (констатуючого, формуючого); біографічного методу (аналіз подій, фактів життєвого шляху); інших методів діагностики (бесіда, тестування, анкетування, опитування).

Напрямок подальших досліджень є визначення та врахування досвіду ВПВ з військовослужбовцями професійної служби провідних держав світу з використанням специфіки різних видів військової діяльності, а також вибору оптимальних форм і методів виховного впливу оснований на національному вихованні, формуванні почуття гордості за належність до збройних сил.

Література

1. Черепанов В.С. Экспертные оценки в педагогических исследованиях / В.С. Черепанов – М. : Педагогика, 1989. – 152 с.
2. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин – СПб. : ПИТЕР, 2002. – 512 С.
3. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу / 3-е изд. – СПб.: ПИТЕР, 2003. – 352 С.
4. Боришевський М. Й. Трансформація системи цінностей у контексті проблеми ефективності педагогічної взаємодії / М. Й. Боришевський // Система цінностей як регулятор педагогічної взаємодії : Тези доповідей науково-практ. конф. / За ред. Боришевського М. Й. – К. – Дрогобич, 1994. – С.9-10.
5. Патриотическое сознание: сущность и формирование / А.С. Миловидов, П.Е. Сапегин, А.Л. Симанов и др. – Новосибирск. : Наука, 1985. – 252 с.
6. Зеленков М.Ю. Морально-психологический фактор и обороно-способность страны / М.Ю. Зеленков // Военная мысль. – 2001. – С.61-64.
7. Вырщиков А.Н. Военно-патриотическое воспитание школьников: теория и практика / А.Н. Вырщиков – М. : Педагогика, 1990. – 148 с.